

AHMET CEVDET PAŞA’NIN TÜRK EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Erdem Oklay**

Özet

On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti için önemli gelişmelerin yaşandığı bir asır olmuştur. Özellikle Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme çabaları her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir. Genel olarak tarihçi ve hukukçu kimliğiyle tanınan Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nde yetişmiş büyük devlet adamlarımızdan birisidir. Ancak devlet adamlığının yanı sıra çok yönlü bir âlim olan Ahmet Cevdet Paşa, özellikle 1845 yılından itibaren, eğitim alanında yapılan pek çok reformun doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde bulunmuştur. Bu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa’nın eğitim tarihimiz açısından önemi literatür ışığında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti, Eğitim, 19. Yüzyıl, Tanzimat*

Abstract

A Review on the Importance of Ahmet Cevdet Pasha in the History of Turkish Education

Nineteenth century was the period that important events had taken place for Ottoman Empire. As in all other fields, a modernization process, especially after the Tanzimat reform, was experienced in the field of education, too. Ahmet Cevdet Pasha, much known as a historian and a legal practitioner, was one of the greatest statesmen of Ottoman Empire. Apart from being a statesman, as an intellectual he also took part in the educational reforms directly or indirectly as of 1845. In this study, the importance of Ahmet Cevdet Pasha for the history of our education was reviewed and discussed.

Keywords: *Ahmet Cevdet Pasha, Ottoman Empire, Education, 19. Century, Tanzimat*

1. Giriş

Osmanlıların 17. yüzyılın sonuna kadar batılı devletlere karşı askeri ve ekonomik üstünlük sağladıkları bilinen bir gerçektir. Bu durumun oluşmasına, Osmanlı’nın İslam medeniyeti etkisiyle kazandığı manevi şuurla güçlü bir

---

* Bu yazı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi’nin ev sahipliğinde, Eskişehir’de 5-7 Eylül 2013 tarihinde gerçekleştirilen 22. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı’nda sunulan bildirinin makale haline getirilmiş şeklidir.

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı doktora programı öğrencisi. eoklay@gmail.com

devlet ve askeriye teşkilatı kurmasının yanı sıra, dönemin önemli ticaret yollarına hâkim olmasının katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ancak özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlılar çeşitli sebepler neticesinde batının bilim ve teknikteki ilerleyişine ayak uyduramamış, dahası batı ile arasındaki uçurum günden güne büyümeye başlamıştır.¹ Bu gerilemenin farkına varan Osmanlı padişahları birtakım reformlara ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri daha çok 18. yüzyıl'ın ikinci yarısında hız kazanmakla birlikte, bu dönemde yapılan reformların genelde orduyu düzeltme ve modern askeri okullar açma boyutlarında kaldığı bilinmektedir.²

Osmanlıda devletin tüm kademeleriyle *modernleşmesi* ve *yeniden kurumsallaşması* düşüncesi ise ilk defa Sultan II. Mahmut döneminde gündeme alınmıştır. Batı ile temasların arttırılması, tercüme odalarının kurulması, genel eğitim dışında *Tıphane*, *Mekteb-i Ulumu Harbiye*, *Cerrahane* gibi okulların açılması, ilköğretimi tüm vatandaşlar için zorunlu kılma ve eğitimde eşitlikçilik anlayışı gibi reformlar bu döneme rastlamaktadır.³ Böylece sultan, yaptığı reformlarla tarihimizde önemli bir dönem olan Tanzimat Dönemi'nin adeta habercisi olmuş, Tanzimat için icap edenlerin zeminini hazırlamıştır.⁴ Tanzimat'ın ilanı ise oğlu Sultan Abdülmecid'e nasip olmuştur.

Tanzimat dönemi (1839-1876⁵) pek çok açıdan Osmanlılar için bir milat niteliği taşımaktadır. Modernleşmenin sadece ordu düzeyinde kalmadığı, toplumsal yaşamı düzenleyen hemen her alana yayılmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca geleneksel ilmiye sınıfının büyük ölçüde geri planda bırakıldığı, bunun yerine Avrupa'da eğitim görmüş, laik zihniyetli devlet adamlarının ve aydınların gelmeye başladığı bir dönem olmuştur.⁶ Etkilerinin Cumhuriyet'e kadar uzanacağı bu dönem, bir anlamda geleneksel ile modernin, medreseli ile mekteplinin çatışma dönemi niteliğindedir.⁷ Bu bakımdan Tanzimat döneminin olumlu sonuçları olduğu kadar eksik yönleri ve olumsuz neticeleri de olmuştur. Örneğin padişah Abdülmecid'in eğitim ve öğretim işlerine verdiği önem bilinmesine rağmen⁸ Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair bir madde bulunmaması⁹, bu dönemde eğitim alanındaki reformların 1845 yılına

¹ İhsanoğlu 1992, s.336 – 338.

² Cihan 2007, s.36; ayrıca bkz. Gündüz 2010, s.103; Gündüz 2012, s.19.

³ Güven 2010, s.128 – 130.

⁴ Sözen 1998, s.18 – 20.

⁵ Tanzimat döneminin sonu hakkında çeşitli tarihler verilse de biz burada Kanun-i Esasi'nin kabul edilerek I. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 tarihini esas aldık.

⁶ Gündüz 2012, s.22 – 23; İhsanoğlu 1992, s.338 – 339.

⁷ İhsanoğlu 1992, s.366 – 367.

⁸ Koçer 1991, s.49; İhsanoğlu 1992, s.386.

⁹ İhsanoğlu 1999, s.299 – 302; Kaya 2012, s.36.

kadar gecikmesine sebep olmuştur.¹⁰ Gerçekte ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar olan Tanzimat'ın ilk otuz yılı boyunca, düzensiz ve çok merkezli işleyen bir eğitim sisteminin var olduğunu belirtmeliyiz.¹¹ Ayrıca yüzlerce yıldır Osmanlı halkının eğitim ihtiyacını karşılayan ve bunu belli bir döneme kadar oldukça da iyi başarmış olan medreselerle ilgili, Tanzimat dönemi boyunca hiçbir gelişme görülmemiş¹², sadece bazı meslek medreseleri açılmıştır.¹³ Yine de eğitimde çağdaş bir çizginin yakalandığı söylenebilir.¹⁴ Zira devlet geleneğindeki değişmelerle birlikte toplumsal yapı da hareketlenmeye başlamış, toplumsal taleplere cevap verebilecek nitelikte bürokrat ve memur kadrolarının yetiştirilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Bu ise ancak modern tarzda okulların kurulması ile gerçekleşecektir.¹⁵

Kıscası, Tanzimat ile birlikte Osmanlı'nın geleneksel devlet anlayışını terk etmeye başladığını görüyoruz. Bu değişim süreci 18. yüzyılda modern askeri okulların kurulmasıyla başlamış, 19. yüzyılda ise yerini daha çok siyasi ve idari mekanizmaları da içine alan topyekûn bir modernleşme sürecine bırakmıştır.¹⁶ Ancak Tanzimat modernleşmesinden bahsederken dinin ve geleneklerin bir yana bırakılmış olduğunu söylersek tarihi bir yanılgıya düşmüş oluruz. 1839 tarihli *Meclis-i Umur-ı Nafia*'nın hazırladığı raporda eğitim ve bilim sayesinde sanayi, ticaret, askerlik gibi mevzuların yanında dini bilgilerin de gelişeceği ve böylece âhret kurtuluşunun sağlanacağı belirtilmektedir.¹⁷ Buradan çıkaracağımız sonuç; Tanzimat'ın geleneksel kurumları modernleştirme hamlesini keskin bir biçimde değil, mümkün olduğunca yumuşatılmış bir şekilde yapma niyetinde gözüktüğüdür. Böylece ulema ürkütülmeden Tanzimat'a geçiş sağlanacaktır.

Nitekim araştırmamıza konu olan Ahmet Cevdet Paşa'nın da medrese kökenli bir âlim olmasına rağmen modernleşmenin belirli kurallar ve ölçüler dâhilinde gerçekleşmesi gerektiğini söylemesi, bunun yanı sıra sonradan Encümen-i Daniş'in ikinci başkanlığını da yapmış olan ve yine medrese çıkışlı Hayrullah Efendi'nin Tıbbiye mezunlarından olması¹⁸, Tanzimat dönemi ulemalarının da tamamen yenileşme karşıtı olmadığını kanıtlar.¹⁹ Tanzimat

¹⁰ Koçer 1991, s.48; Lewis 2011, s.156-158.

¹¹ Sakaoğlu 1991, s.76.

¹² Açıık 2002, s.3; Berkes 2012, s.231.

¹³ Akyüz 2008, s.158.

¹⁴ Sakaoğlu 1991, s.97-98.

¹⁵ Güven 2010, s.129 – 148; Lewis 2011, s.149-178.

¹⁶ Arslan 2009, s.424.

¹⁷ Demirel 2002'den akt. Akyüz 2006, s.24-25.

¹⁸ Berkes 2012, s.234.

¹⁹ İhsanoğlu 1992, s.367.

döneminde açılan öğretmen okullarının ilk hocalarının da medreselerden karşılandığı²⁰ düşünüldüğünde şöyle bir yorumda bulunulabilir; Tanzimat, birtakım başarısızlıklarına rağmen, eğitim reformu adına ciddi gelişmelerin yaşandığı ve bunların gecikmeli de olsa hayata geçirildiği modernleşme sürecinin ilk adımı olarak niteleyebileceğimiz bir geçiş dönemidir. Esasta Tanzimat'ın önemi somut değişimlerden ziyade düşünce anlamında farklılıklar getirmesidir ki bu dönemde *modern devlet* anlayışının zihinlere yerleştiğini söylemekle hata etmiş olmayız.²¹ Böylece Osmanlı'da toplum ve devlet odaklı, dini esaslar yerine eşitlikçiliği kıstas alan bir millet sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.²² Bu durum Tanzimat'ın *Osmanlılık* felsefesine de uygun düşmektedir.²³ Osmanlı toprakları içinde yaşayan tüm ulusları kaynaştırmaya dayalı bu düşüncenin nedenlerini anlamak için, 1789 Fransız Devrimi ile başlayan ulusçuluk akımlarının Osmanlılara olan etkilerini doğru okumak gereklidir.²⁴

2. Ahmet Cevdet Paşa ve Eğitim

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümü, Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşamının önemli bir kısmını kapsayan Tanzimat dönemi hakkında kısa bir giriş niteliğindedir.

Ahmet Cevdet Paşa işte böyle bir devrin arefesinde, 1823 yılında Bulgaristan'ın Lofça kasabasında dünyaya gelmiştir.²⁵ İncelediğimiz kaynaklar²⁶ Paşa'nın Lofça'nın önde gelen ailelerinden birine mensup olduğunu, dedesinin teşvikleriyle küçük yaşlardan itibaren İslami ilimlere merak saldıığını ve 1839 yılında medrese öğrenimi için İstanbul'a geldiğini doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra devrin ünlü âlimlerinden dersler alması, farklı kültür ortamlarıyla bulunduğu temaslar ve sıkı sıkıya bağlı olduğu çalışma disiplini onun kısa zamanda ilim çevrelerince tanınmasına yol açmıştır. Böylece bilgi ve kültürünü arttıran Ahmet Cevdet Paşa'nın, devlet hizmeti boyunca uzun süreli bir istikrara sahip olduğu söylenebilir.²⁷

Memuriyet hayatına Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi kazası kadılığına atanarak başlamış, sonrasında ise müderrislik diploması ve ardından hareket-i hariç rütbesi almıştır. 1850'de Maarif-i Umumiye azası olmuş ve aynı

²⁰ Akyüz 2006, s.27; Kodaman 1991, s.145.

²¹ Yılmaz 2004, s.143.

²² Gündüz 2012, s.22 – 28.

²³ Kodaman ve Saydam 1992, s.495.

²⁴ Demez 2007, s.6 – 9.

²⁵ Gündüz 2012, s.41.

²⁶ Büyükdinç 2007, s.37 – 56; ayrıca bkz. Gündüz 2012, s.41 – 48; Sözen 1998, s.202 – 205.

²⁷ Sözen 1998, s.211.

yıl Osmanlının ilk öğretmen okulu olan Darülmualimîn'in müdürlüğüne getirilmiştir. Encümen-i Daniş'in üyesi olarak meşhur *Tarih*'ini yazmıştır. Paşa ayrıca devletin resmi tarih yazıcılığı (vak'anüvîslük) görevinde de bulunmuştur. Bunların dışında hayatının çeşitli dönemlerinde Galata, Mekke ve İstanbul kadılıkları, Rumeli müfettişliği, Anadolu kazaskerliği, Bursa, Halep, Yanya ve Suriye valilikleri, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ve Şûra-yı Devlet Tanzimat başkanlıkları, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliği, Adliye, Evkaf, Dâhiliye, Ticaret ve Maarif nazırlıkları yapan Ahmet Cevdet, vezirlik görevinde de bulunarak *paşa* olmuştur. 1890 yılında ise Sultan II. Abdülhamit tarafından Meclis-Alî'ye tayin edilmiştir.²⁸

Ahmet Cevdet Paşa yaşamı boyunca asla sıradan bir devlet adamı olmamıştır. O, duyguları ile Osmanlıcı ve İslamcı, düşünceleri ve çalışma metodu ile batıcı bir kimliğe sahiptir.²⁹ Medresede yetişmiş bir ilim adamı olarak klasik İslami ilimlerin eğitimini almış, buna karşılık Avrupa medeniyetinin bilim ve fen alanlarındaki gelişmelerini de göz ardı etmemiş, Paşa özellikle Türkçenin ilim ve fen lisanı olması için çaba göstermiştir.³⁰ Keçecizade Mehmed Fuat Paşa ile birlikte yazdıkları ve Encümen-i Daniş'in açılışında Sultan Abdülmecid'e bir nüshası sunulan *Kavâ'id-i Osmâniyye*, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı olma özelliğini taşımaktadır.³¹ Paşa'nın Türkçe eğitimi ile ilgili gayretlerine daha sonra değinilecektir. Bununla birlikte, onun eğitim tarihimize olan katkılarını sunmaya öncelikle zamanın ilmiye teşkilâtı hakkındaki görüşleriyle başlamak yerinde olacaktır.

2.1. İlmiye Teşkilâtı Hakkında Görüşleri

Osmanlı Devleti'nde modern okulların kurulmasına kadar eğitim alanında kendini gösteren başlıca üç kurum vardı. Bu kurumlar; geleneksel dini bilgilerin yanında okuma yazma ve Kur'an eğitiminin verildiği sıbyan mektepleri, devletin siyaset, idare, yargı ve eğitim alanlarında gereksinim duyduğu insan ihtiyacını karşılayan medreseler ve gayrimüslimlerden seçilen çocukların devam ettiği, uzman kamu personeli ile saray görevlilerini yetiştiren Enderun mektebidir.³² Bu kurumlar belli bir döneme kadar devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlının yeniliklere açık, meraklı ve liberal oldukları bilinmektedir.³³ Bir başka kaynakta ise bu

²⁸ Büyükdinç 2007, s.47; ayrıca bkz. Çadırcı 1997, s.79; Sözen 1998, s.89 – 91.

²⁹ Turan 1986'dan akt. Özkan 2006, s.220.

³⁰ Anay 1997, s.67 – 68; Sözen 1998, s.207 – 210; Chambers 2013, s.225

³¹ Berkes 2012, s.260; ayrıca bkz. Koç 2006, s.60; Lewis 2011, s.164.

³² Cihan 2007, s.12 – 13.

³³ Güven 2010, s.57.

durumun nasıl tersine döndüğü Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inden alıntılarla şöyle anlatılır:

*Hatır için atamalar yapılıyordu. Sık sık görevden almalar, makamların liyakatsiz kişilere teslimi, mülâzemetlerin ve rüusların nüfuzlu kişilerin oğullarına verilmesi ya da satılması âlimlerle cahillerin ayırt edilememesine yol açmıştı (...) Ayrıcalıklı ailelerden gelen makam sahipleri görev yerlerine uğramıyorlardı bile: Yerlerine aşağı kademelerden, kötü eğitim almış naipler bakıyordu (...) Naipliklerin bile kiralanması ya da açık arttırmayla satılması halkın bıkkınlığını arttırmıştı.*³⁴

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre 17. yüzyılın başlarından itibaren gelişen bu süreç sonunda ilmiye teşkilâtı ehil ve erbap olmayanlarla dolmuş, neticede teşkilât eski şan ve şerefini yitirmiştir.³⁵ Paşa'nın verdiği bilgilere göre o zamanlarda ilmiye mensupları başlıca üç kısımdı: Resmi ulema, hâkimler ve kâtipler, medrese hocaları ve talebeler. Paşa, bu mensupları eleştirerek ilmiyenin yalnızca adının kaldığını savunmaktadır.³⁶ Hatta Paşa'nın bu tip ulemalar için kullandığı *ulema-yı resmîye* tabiri günümüz diline çevrildiğinde *göstermelik âlimler* şeklinde yorumlanabilir. Bu tabir ciddi bir eğitim almamış, torpille yükselmiş, makam ve mevkisini kötüye kullanan ilmiye sınıfı mensuplarını işaret etmektedir.³⁷ Nitekim yüksek mevki sahibi yönetici, asker ve bürokratların bilimden çok, maddi kazançları ile ilgilenmeleri ve bu yüzden Avrupa'daki gelişmelerden uzak kalmaları başta eğitim olmak üzere kamu kurumlarındaki bozulmayı da beraberinde getirmiştir.³⁸

Bir başka kaynaktaki³⁹ ise ilmiye sınıfına verilen imtiyazlar vurgulanmaktadır. Bu imtiyazların başında ilmiye mensuplarının idam edilememesi ve mallarına el konulamaması (müsadere) gelmektedir. Öyle ki birçok vezir yakınları müderris yapılarak sayılan imtiyazlardan faydalanma yoluna gitmiştir.

Bu açıklamalardan sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın eğitim alanındaki çalışmalarına geçebiliriz. Paşa'nın çalışmalarını, iki ana başlık altında inceleyeceğiz: Türk diline yönelik çalışmaları ve idari görevleri ve yayınları.

---

³⁴ Akt. Neumann 2000, s.88.

³⁵ Çadırcı 1997, s.82 – 84.

³⁶ Meriç 1975, s.110 – 111; Neumann 2000, s.89.

³⁷ Gündüz 2012, s.136; Neumann 2000, s.92.

³⁸ Kaya 2009, s.73.

³⁹ Baltacı 1976, s.64 – 69.

2.2. Türk Diline Yönelik Çalışmaları

Önceden de belirttiğimiz gibi Ahmet Cevdet Paşa'nın, Türk dilinin gelişmesine ve bir bilim dili haline gelmesine önemli katkıları olmuştur. Giriş bölümünde izah edilen Osmanlı modernleşme ve yenileşme hareketlerinin başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan reformlardan biri de dilde sadeleşmedir. Kaynaklarımızdan biri⁴⁰ bu dönemde dil reformu adına pek çok farklı görüşün var olduğunu söylemekle birlikte, Paşa'nın Türkçenin sadeleşmesi ve alfabe değişimi hakkında görüşlerini ilk ifade edenlerden olduğunu savunmaktadır. Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır: Ahmet Cevdet Paşa'nın sadeleşmesi ve bilim dili haline getirilmesi için çaba gösterdiği Türkçe, bizim bugünkü anlamda kabul ettiğimiz Türkçe değil; Farsça ve Arapça ile zenginleşmiş ve yaygın adıyla *Lisân-ı Osmanî* olarak da bilinen Osmanlıcadır.⁴¹

Kavâ'id-i Osmâniyye, onun Türk dili alanındaki öncü çalışmasıdır. Eserin içeriği hakkında iki kaynağımızda⁴² ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre eserin her bir bölümü Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere alt bölümlere ayrılmıştır. Kelime yapımı ve çekimleri batı dillerine yakındır. Kelime türlerinin işlenişine isimden başlanmış ve Türkçe kelimeler Arapçadaki gibi gruplandırılmamıştır.

Paşa daha sonra bu eserine, rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere *Medhâl-i Kavâid* adıyla ve daha yalın bir dille giriş bölümü de yazmıştır⁴³. *Kavâid-i Türkiyye* ise sıbyan mektepleri için yazılmış daha basit bir dilbilgisi kitabıdır.⁴⁴ Paşa'nın bu alandaki başka bir eseri *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*'dir. Bu eser *Kavâid-i Osmâniyye*'nin yeni bir düzenlemesi şeklinde oluşturulmuştur.⁴⁵

Anlaşılan o ki Ahmet Cevdet Paşa *Kavâ'id-i Osmâniyye*'yi zaman içinde sadeleştirmiş ve en sonunda "*Tertîb-i Cedîd...*" adı ile tekrar kaleme almıştır. Bu durum *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin Keçecizade Mehmed Fuat Paşa ile birlikte yazılması ve bu yüzden Fransızcanın etkisinde kalınmış olması ile açıklanabilir.⁴⁶ Kaynaklarımızda *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin yazım süreci ile ilgili de bir çelişki bulunmaktadır. Bazı kaynaklar⁴⁷ eserin Ahmet Cevdet Paşa ile Keçecizade Mehmed Fuat Paşa tarafından Bursa'da kaplıcada buldukları bir

⁴⁰ Gündüz 2010, s.149.

⁴¹ Koç 2006, s.2; Özkan 2006, s.221.

⁴² Karabacak 2012, s.614; Özkan 2006, s.221.

⁴³ Polat 2003, s.450; Büyükdinç 2007, s.60.

⁴⁴ Büyükdinç 2007, s.61.

⁴⁵ Karabacak 2012, s.614.

⁴⁶ Polat 2003, s.449.

⁴⁷ Bilim 2002, s.341; Büyükdinç 2007, s.42.

aylık zaman zarfında yazıldığına işaret ederken, Başka bir kaynakta⁴⁸ bir dilbilgisi kitabının bu kadar kısa sürede yazılabileceğinden şüphe duyulmaktadır. Nitekim diğer bir kaynağımızda⁴⁹ konu Paşa'nın ünlü eseri *Tezâkir*'e dayandırılarak, Bursa'da kitabın yalnızca temelini oluşturulduğu, aslının ise İstanbul'da tamamlandığı belirtilmektedir.

Türk diline evrensel boyutlar kazandırma çabası içinde olan Paşa, Türkçenin bir bilim dili olabileceğini de savunmuştur. Kendisine yönelik eleştirilere rağmen yayınladığı *Takvîmü'l Edvâr* adlı yapıtı üslup itibariyle Türkçenin ilim ve fen lisanı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Fransızca hukuk terimlerine önerdiği Türkçe karşılıklar bu alandaki gayretleri arasında sayılabilir.⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa medreseli olmasına rağmen düz ve yalın bir Türkçe ile anlatılamayacak konu bulunmadığına inanırdı.⁵¹ Öyle ki *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında nesrinin zirve noktasına erişerek otoritelerin de takdirini kazanmıştır.⁵²

2.3. İdari Görevleri ve Yayınları

Osmanlılar özellikle Tanzimat'ta, toplumun sosyal ve siyasi yönden gelişimine katkı sağlayacak uzman kadroların yetiştirilmesi için eğitimde modern düzenlemelere gitmişlerdir ki eğitimin yaygınlaştırılması ilkesinin de bu doğrultuda kabul edildiği söylenebilir.⁵³

Rüştiyeler, bu ilke kapsamında açılan modern eğitim kurumlarından biridir. Önceleri sıbyan mekteplerinin bir üst sınıfı olarak düşünülen rüştiyeler, daha sonra ortaöğretim kurumları haline gelmiştir.⁵⁴ İlk rüştiyelerin açılışı konusunda çeşitli kaynaklar arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Örneğin bazı kaynaklar⁵⁵ 1838 yılında açılan *Meclis-i Maarif-i Adliye* ve 1839'da açılan *Meclis-i Ulum-ı Edebiye*'yi ilk rüştiyeler olarak kabul ederken, farklı kaynaklarda⁵⁶ bu kurumlar *rüştiye seviyesindeki okullar* olarak adlandırılmakta ve ilk rüştiyenin 1847'de Davutpaşa'da açıldığı belirtilmektedir. Diğer bir yayında⁵⁷ ise benzer şekilde, bu kurumların hazırlık okulları olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Tarafımızca bahsedilen görüş farklılıklarının adı

⁴⁸ İbnülemin 1964'ten akt. Özkan 2006, s.224 – 225.

⁴⁹ Akt. Gümüşsoy 2006, s.21 – 22.

⁵⁰ Gündüz 2012, s.155; Sözen 1998, s.209 – 210.

⁵¹ Sakaoğlu 1991, s.72.

⁵² Tanpınar 1969'dan akt. Sözen 1998, s.210.

⁵³ Sakaoğlu 1991, s.71; Cihan 2007, s.50 – 51.

⁵⁴ Akyüz 2008, s.164.

⁵⁵ Cihan 2007, s.59; Nurdoğan 2005, s.35.

⁵⁶ Açık 2002, s.7; Altınova 2010, s.ii.

⁵⁷ Lewis 2011, s.119.

geçen kurumların kuruluş amacı ve işleyişi bakımından rüştiyelerle olan benzerliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öte yandan, devlet dairelerinde memur olacıklara rüştiye mezunu olma şartının getirilmesi ve rüştiye öğrencilerine maaş bağlanması gibi uygulamalar halk arasında rüştiye mekteplerine olan ilgi ve sempatinin zaman içinde artmasına yol açmıştır.⁵⁸

Ancak Paşa'nın eğitim reformlarına rüştiyelerden başlanmasına yönelik eleştirisi vardır. Ona göre öncelikle sıbyan mektepleri iyileştirilmelidir.⁵⁹ Paşa, rüştiye mekteplerinin açılmasını *binaya orta kattan başlama* olarak yorumlamaktadır.⁶⁰ Bize göre Paşa'nın bu eleştirisinde haklılık payı olsa da, medrese ve sıbyan mekteplerindeki düzenlemelerin gerici çevrelerce protesto edilmesi⁶¹, sıbyan mekteplerinin Evkaf Nezâretine bağlı olmasından kaynaklı bürokratik engeller ve Tanzimat reformlarını gerçekleştirebilecek uzman memur kadrolarına acilen ihtiyaç duyulması, orta eğitimin teşkilâtlandırılmasının birinci plana alınmasına yol açmıştır.⁶² Buna karşılık 1847'de padişah Abdülmecid tarafından bir tâlimatname yayımlanarak sıbyan mekteplerinin ve rüştiyelerin yapılandırılması yoluna gidilmiştir.⁶³

Diğer yandan, ortada bir sorun vardır ki bu da rüştiyelerde ders verecek nitelikte ve sayıda öğretmen bulunamamasıdır.⁶⁴ Bu nedenle öğretmen yetiştirme çabaları neticesinde ilk öğretmen okulu olan *Darülmuallimîn*⁶⁵ (erkek öğretmen okulu), 16 Mart 1848 tarihinde açılmış ve yöneticiliğine *baş hoca* unvanıyla yenilikçi bir müderris olan Denizlili Yahya Efendi atanmıştır.⁶⁶ Okulun güçlü bir medrese çevresi olan Fatih semtinde açılmış olması, medreselerin imkânlarından yararlanma düşüncesinde olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Okulun ilk gayesi rüştiyelere öğretmen yetiştirmek olduğu için, 1869 nizamnamesinden sonra *Darülmuallimîn-i Rüşî* adını almıştır.⁶⁸

1850 yılında ise müdürlüğe Ahmet Cevdet Paşa getirilmiş, okulun ilk nizamnamesi de 1851 yılında yine onun tarafından kaleme alınmıştır.⁶⁹ Nizamname'nin aslı Prof. Dr. Yahya Akyüz tarafından Başbakanlık Osmanlı

⁵⁸ Güven 2010, s.131 - 132; Koçer 1991, s.43.

⁵⁹ Güven 2010, s.157.

⁶⁰ Akyüz 2006, s.26; Özcan 1992, s.449.

⁶¹ Koçer 1991, s.40 - 48.

⁶² İhsanoğlu 1999, s.300 - 302.

⁶³ Akyüz 2006, s.26.

⁶⁴ Akyüz 2006, s.26; Cihan 2007, s.63.

⁶⁵ İlk Darülmuallimîn İstanbul Şehremini, Millet caddesi üzerinde açılmıştır. Okul günümüzde Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi olarak eğitime devam etmektedir.

⁶⁶ Gündüz 2012, s.140.

⁶⁷ Akyüz 2008, s.185; Bilim 2002, s.273.

⁶⁸ Akyüz 2008, s.177; Binbaşıoğlu 2005, s.105.

⁶⁹ Altınova 2010, s.70; Kaya 2012, s.37.

Arşivleri'nde bulunmuş ve 1990 yılında Milli Eğitim Dergisi'nde geniş açıklamalarla sunulmuştur.⁷⁰ Bu nizamnamenin öğretmen yetiştiren kurumlar adına eğitim tarihimizde bir dönüm noktası niteliği taşıdığı söylenebilir.⁷¹ Zira öğretmen yetiştirme işi Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmet'e kadar uzanıyorsa da bu belgeyle Darümuallimîn'in ilk kez yasal ve pedagojik bir düzenlemeye tabi tutulduğunu belirtmekte yarar vardır.⁷²

Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan nizamname; Darümuallimîn'in idari ve mali yapısını, öğretmen adaylarının sosyal ve mali haklarına dair hususları, talebe sayısı ile ilgili hükümleri, talebenin girişte Arapçayı anlayacak ve ifade edebilecek bir seviyede bilmesi, Farsça ve Riyaziyeyi (Matematik) öğrenme kabiliyetine sahip olması hükmünü, güzel ahlâk sahibi olması gerektiğini, okula girişlerin imtihana esas ve öğrenim süresinin üç yıl olacağını, öğrencinin okula senenin on ayı ve haftada beş gün devam edeceğini, mezuniyetlerinden sonra rüştiyelerde görev alacaklarına dair kendilerinden senet alınacağını ve görevi kabul etmezlerse bir daha Maarif Nezareti'nde görev alamayacaklarını bildirmektedir.⁷³

Önceleri Elifba, Sarf ve Nahiv (Dilbilgisi) ve Meani (hitabet) gibi basit bir programa sahip olan okula daha sonra ek olarak Arapça, Farsça, Hesap, Coğrafya, İmlâ, Rik'a (Arap el yazısı biçimi), Riyaziye (Matematik) ve Resim gibi dersler de konmuştur.⁷⁴ Ancak bizce asıl önemlisi konulan ilk dersin *Usûl-i İfade ve Talim* (ders verme ve öğretim yöntemi) olmasıdır ki bu durum nizamnamenin öğretmen yetiştirme konusunda meslek derslerine verdiği önemi, daha doğrusu, öğretmenliğin bir meslek olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁷⁵ Ne yazık ki bu derse daha sonra hazırlanan programlarda yer verilmemişse de Darümuallimîn Nizamnamesi ile ilk defa Türkiye'de eğitim bilimlerinin önemine dikkat çekilerek, bu alanın kurumsallaştırılması yoluna gidilmiştir denilebilir.⁷⁶

Ahmet Cevdet Paşa'nın Darümuallimîn müdürü olarak önemli icraatlarından bir diğeri de Darümuallimîn öğrencilerinin *cerre çıkma*⁷⁷ usulünü kaldırmış olmasıdır. Ona göre; medrese talebelerinin üç aylarda memleketin

---

⁷⁰ Akyüz 2006, s.31.

⁷¹ Altınova 2010, s.70.

⁷² Binbaşoğlu 2005, s.104; Taşer 2010, s.3; İlikli 2010, s.46.

⁷³ Akyüz 2008, s.178 – 181.

⁷⁴ Yazıcı 2006, s.13.

⁷⁵ İlikli 2010, s.48.

⁷⁶ Özcan 1992, s.447; Akyüz 2008, s.178 – 181.

⁷⁷ Bu usûl mübarek üç aylarda (Recep, Şaban, Ramazan) Darümuallimîn öğrencilerinin İstanbul dışına çıkarak halka vaaz verme, ibadet ettirme ve karşılığında yiyecek, giyecek ve para toplama uygulamasıdır. Bkz. Akyüz 2008, s.186.

dört bir yanına dağılıp, halka vaaz vermek ve Kur'an okumak sureti karşılığında para, yiyecek ve giyecek temin etmesini öngören bu usul, öğrencilerin öğrenimlerini aksatmakta, öğretmenlik mesleğinin saygınlığına yakışmamakta, öğrencileri adeta dilencililiğe alıştırmaktadır. Bunun yanı sıra kaliteli bir eğitimin sağlanmasına yönelik; öğrencilere burs verme, sınavların ciddi ve kimseye iltimas geçmeden yapılması, çalışkan öğrencilerin üç yıldan önce okulu bitirebilme imkânının olması, mezunların öğretmenliğe atanmalarında başarı sıralarının göz önünde bulundurulması ile atanıncaya kadar bursunun devam etmesi, ilk atanan mezunların stajyer olarak göreve başlaması ve öğretmenliği kabul etmeyenlerin elinden diplomalarının alınması gibi önlemler⁷⁸, nizamnamenin bugün dahi kabul edilebilecek bazı uygulamalarındandır.

Kısacası bu nizamname ile öğretmenlik, uzmanlık gerektiren bir meslek olarak görülmüş⁷⁹, Tanzimat öncesi dönemdeki gibi eli sopalı, asık yüzlü ve eğitimsiz hocaların ellerinden bu işin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Böylece eğitimde sistemli ve bilimsel bir yol izlenerek, özellikle sıbyan mektebindeki çocukların kaderine terk edilmesi engellenmeye çalışılmış, dini kurumların tekelinde bulunan eğitimin devlet yönetimi ve denetimine alınması amaçlanmıştır.⁸⁰ İlk yapılan Darülmuallimîn'e giriş imtihanlarında padişah Abdülmecid'in de hazır bulunması⁸¹ tarafımızca devletin bu konudaki kararlılığının bir emaresi olarak yorumlanmıştır.

Bunlara rağmen Darülmuallimîn'in en önemli sıkıntılarının başında öğrenci ve öğretmen bulma gelmektedir. Rüştüye mezunlarının zaten sayıca az olması ve genellikle devlet dairelerinde istihdam edilmeleri, öğrenci kaynağının çoğunlukla medreselerden karşılanmasını zorunlu kılmıştır.⁸² Bilindiği üzere, "binaya orta katından başlanması" sıbyan mektepleri ile rüştüyeler arasında modernleşme farklılığını meydana getirmiştir. Tanzimat reformlarını temsil eden rüştüyeler, öğretim programı ve eğitim kalitesi bakımından geleneksel eğitim veren sıbyan okullarından bağımsızlaşamadığından, mezunları arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Öğretmenlerinin de medrese çıkışlı olmaları buna eklendiğinde⁸³, Darülmuallimîn'in eğitimde istenilen niteliği yakalayamadığı sonucuna varılabilir. Nitekim 1868'de eğitim faaliyetlerine devam eden 138 rüştüyenin varlığına karşın, sadece yirmi iki öğrencinin bu

⁷⁸ Akyüz 2008, s.181; Yazıcı 2006, s.13, 14.

⁷⁹ Kına 2006, s.73.

⁸⁰ İlikli 2010, s.5; Güven 2010, s.145.

⁸¹ Özcan 1992, s.445.

⁸² Kına 2006, s.74

⁸³ Özcan 1992, s.452.

okula devam ettiği de hesaba katılırsa, Darülmüallimîn'in nicelik olarak da açığı kapatmaktan çok uzak olduğu daha net anlaşılabilir.⁸⁴

Ahmet Cevdet Paşa'nın üyeliğinde bulunduğu diğer bir önemli kurum ise Osmanlı'nın ilk bilim akademisi olma özelliğini taşıyan *Encümen-i Daniş*'tir. Kurulma çalışmaları 1845 yılında padişah Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayûn'u üzerine başlamasına rağmen, açılışı 1851 yılında olmuştur.⁸⁵ Bu kurum ileri yıllarda açılması düşünülen *Darülfünun'a* (üniversite) gerekli olan ders kitaplarını hazırlamak, halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserler meydana getirmek amacıyla kurulmuştur.⁸⁶ Bir kaynakta⁸⁷ Encümen-i Daniş bugünkü Talim ve Terbiye Kurulu'nun görevini üstlenecek bir kuruma benzetilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Encümen-i Daniş merkezi eğitim sisteminin ilk organı olarak düşünülebilir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın “*hiç bilenlerle bilmeyenler eşit sayılır mı?*” mealindeki Kur'an ayeti ile başlayan açılış nutkunda da kurumun amaçları üzerinde durulmuştur. Paşa'ya göre, uygarlık ancak eğitimle yakalanabilirdi ve bu da halkın eğitilmesi ile mümkün olacaktı. Bu nedenle bilim adamlarının yabancı dilde veya ağdalı bir dille kaleme aldığı eserler sadeleştirilmeli ve yeni eserler halkın okuyabileceği düzeyde yazılmalıydı.⁸⁸

Encümen ilk işi olarak Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte hazırladıkları *Kavâ'id-i Osmâniyye* isimli dilbilgisi kitabını padişaha sunmuştur.⁸⁹ Encümen'in ikinci önemli icraatı ise Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan *Tarih-i Cevdet* adlı eserdir. Bu eser, Hammer'in Osmanlı Tarihine alternatif olarak düşünülmüştür.⁹⁰ Paşa'nın “*Tarih-i Cevdet'ten başka eser görülmedi*” demesine karşılık Encümen'in başka yayınlarının ve çevirilerinin de olduğu bilinmektedir.⁹¹ Ancak 1862'den sonra devlet salnamelerinde Encümen'in ismine rastlanmıyor oluşu, kuruluşun kendiliğinden kapandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Encümen'in kısa süreli bir ömrü olsa da eğitim tarihimiz adına getirdiği yenilikler ve bir model oluşturması bakımından önemi büyüktür.⁹² Nitekim bugün dahi değerini koruyan on iki ciltlik *Tarih-i Cevdet*, Encümen'in önemli

---

⁸⁴ Bilim 2002, s.274.

⁸⁵ Gündüz 2012, s.114 – 116; Karaçavuş 2006, s.121 – 122.

⁸⁶ Bilim 2002, s.332; Koçer 1991, s.61; Gündüz 2012, s.116.

⁸⁷ Yılmaz 2004, s.147.

⁸⁸ Gündüz 2012, s.116; Demez 2007, s.38.

⁸⁹ Bilim 2002, s.337; Gündüz 2012, s.120.

⁹⁰ Gündüz 2012, s.120 – 121.

⁹¹ Arslan 2009, s.434; Bilim 2002, s.342.

⁹² Demez 2007, s.53.

bir başarısıdır.⁹³ Ahmet Cevdet Paşa bu eserinde, 1774 (Küçük Kaynarca Antlaşması) – 1826 (Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması) yılları arasındaki Osmanlı tarihini kaleme almıştır. Başlangıçta on cilt olarak yazılan *Tarih*, daha sonra ilavelerle on iki cilt olarak neşredilmiştir. Eser otuz yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Geniş bir kaynakçaya sahip olan eserde Paşa, olayların doğruluğunu, yanlışlığını ve gerçek sebeplerini ortaya çıkarmaya çalışmış, doğrudan nakilcilik yerine tahlilci bir anlayışı benimsemiş, objektifliği ve sıradan olaylara yer vermemesiyle de kendinden önceki tarih yazıcılığı tarzından farklılığını ortaya koymuştur.⁹⁴ Ayrıca Paşa'nın bu eserinde oldukça açık ve güzel bir dil kullandığı, bu anlatım tarzının başta yadırganmasına rağmen sonradan bu tarza olan ilginin arttığı söylenebilir.⁹⁵ Eser, Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçe'nin sadeleşmesi ve bir bilim lisanı olabileceğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Bu manada Osmanlılarda modern tarihçiliğin onunla başladığı ifade edilebilir.⁹⁶ Bunun yanı sıra *Tezâkir-i Cevdet*, devletin resmi tarihçisi (vak'anüvîs) olarak tecrübelerini ve yorumlarını içeren hatırat ve otobiyografi türündeki bir diğer eserdir. Eser, sosyolojik bir kaynak olarak eğitim, hukuk, antropoloji, coğrafya, saray ve toplum hayatı gibi alanlarda geniş bilgiler vermektedir.⁹⁷

Paşa'nın faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. Kısa sürelerle de olsa üç kez Maarif Nazırlığı yapan Paşa, 1874 yılında Galatasaray Sultânîsi'ne fen, edebiyat ve hukuk derslerini koydurmuştur.⁹⁸ Eğitimle ilgili komisyonlar kurdurarak eğitimin her kademesinde okutulacak ders programlarını hazırlatmış, yeni açılan idadîlere öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmualimîn'i sıbyan, rüştiye ve idadî olarak üç kısma ayırmıştır. Yeni açılan okullar için uzmanlara ders kitabı yazma görevini vermiştir.⁹⁹ Nitekim *Kavâid-i Türkiye*, *Miyâr-ı Sedâd*, *Adâb-ı Sedâd*, *Malûmât-ı Nâfia*, *Eser-i Ahd-i Hamîdî*, *Âdâb-ı Sedâd min İlmi'l-âdâb* ve *Belâgat-i Osmaniye* okullarda okutulmak üzere hazırladığı eserlerden bazılarıdır.¹⁰⁰ Paşa ayrıca hukuk ve mühendislik eğitimlerinin başlamasına öncülük eden okulların kurulmasını da sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in basılması için her tarafını gül suyu ile yıkattığı yeni baskı tezgâhları kurdurması ile

⁹³ Güven 2010, s.155.

⁹⁴ Büyükdinç 2007, s.56 – 57; Köken 2002, s.70; Erdem 2009, s.21.

⁹⁵ Özkan 2006, s.223.

⁹⁶ Şahin 2004, s.52 – 56.

⁹⁷ Gündüz 2012, s.50.

⁹⁸ Büyükdinç 2007, s.52.

⁹⁹ Gündüz 2012, s.88 – 90.

¹⁰⁰ Büyükdinç 2007, s.52 – 53; Sözen 1998, s.207 – 208.

peygamberler ve İslâm tarihini anlatan *Kısâs-ı Enbiya* adlı eseri onun din alanındaki hizmetleri arasında sayılabilir.¹⁰¹

3. Sonuç ve Tartışma

Ahmet Cevdet Paşa Osmanlının belki de en buhranlı döneminde, Tanzimat döneminde, yaşamış bir ilim ve devlet adamıdır. Yaşamı boyunca bu iki büyük vasfı üzerinde taşımış; bir âlim olarak ilmiye sınıfını eleştirmiş ve eserleriyle yön göstermeye çalışmış, öte yandan devlet adamlığı süresince de bildiklerini uygulamaya geçirme imkânı aramıştır.

Bu uygulamalardan özellikle Darümuallimîn Nizamnamesi bizce özel bir öneme sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi bu nizamname ülkemizde eğitim bilimlerinin *öncü belgesi* olarak kabul edilmektedir.¹⁰² Nitekim nizamname ile gerek eğitim öğretim işlerini düzenleme, gerekse öğretmen okulunun idari teşkilatlanması bakımından oldukça önemli adımlar atılmıştır. Mesela Ahmet Cevdet Paşa'nın cer usulünü kaldırma nedeni olarak bilimin sürekli ve çok çalışmakla kazanılacağını belirtmesi¹⁰³ bize yaşam boyu öğrenme kavramını çağrıştırmaktadır. Paşa, öğretmen okulu öğrencilerinin adeta dilenci gibi para toplamalarını yakışsız bularak öğretmenlik mesleğine duyduğu saygıyı da göstermiştir.

Öte yandan okula giriş ve imtihan esaslarının düzenlenmesi, devamsızlık durumlarının belirtilmesi, stajyerlik uygulaması, eğitim programlarının hazırlanması ve diğer tüm hükümlerin belli kararlara bağlanmış olması, eğitimin bilimsel olarak ele alındığı görüşünü desteklemektedir. Hatta öğretmenlerin tutum ve davranışlarının, yani öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği özelliklerin belirlenmesi muhtemelen ilk kez bu nizamname ile olmuştur.¹⁰⁴ Günümüzde öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikler konusundaki tartışmalar ve eğitim fakültelerine öğrenci alınırken sadece üniversite sınav neticelerinin kabul edildiği göz önüne alındığında, bahsedilen fikir ve uygulamaların ne kadar önemli adımlar olduğu daha iyi anlaşılabilir diye düşünüyoruz. Buna ilave olarak nizamnamenin ikinci bendinde öğrencilerin *Arapçayı bilme ve Türkçeyi iyi derecede kullanma* şartının olması, dördüncü bendinde ise öğrencilerin *hocaların oybirliği ile okula kabul edilecekleri hükümleri*¹⁰⁵ okula giriş için belirli ön koşulları sağlama açısından dikkate değerdir. Ahmet Cevdet Paşa, iyi bir öğretmenin anadilini etkili kullanması gerektiğini düşünmüş olmalı ki Türkçeyi iyi derecede bilme şartını getirmiştir.

---

¹⁰¹ Gündüz 2012, s.91, 92.

¹⁰² Akyüz 2008, s.178 – 181; Kına 2006, s.5.

¹⁰³ Yazıcı 2006, s.13 – 14.

¹⁰⁴ Akyüz 2008, s.178 – 181.

¹⁰⁵ Gündüz 2012, s.112 – 113.

Eğitim tarihimiz açısından 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin önemli katkıları getirdiği açıktır. Bu katkılardan biri de *kadın eğitimi* fikrinin gelişmesidir. İslamiyet'te kadının toplumsal rolü konusunda kesin hükümler yoktur. Buna rağmen İslami ideoloji çerçevesinde kadın ev hayatına hazırlanmış ve çocukların bakımını üstlenmiştir. Kadının bir eş ve anne olarak düşünülmesi, toplumdaki kadın-erkek eşitsizliğini kurumsallaştırmıştır. Böyle bir ortamda kadınların eğitim ihtiyacının önemsendiğini söyleyemeyiz.¹⁰⁶ Dolayısıyla erkek egemen bir toplumdaki, Tanzimat'ın öngördüğü eşitlikçi topluma geçişte ve kadınların toplumsal yaşamda aktif rol almalarının sağlanmasında 1870'de açılan kız öğretmen okulunun (Darümuallimat) önemli katkısı olmuştur denilebilir.¹⁰⁷ Bugün gelinen noktada kadınların iş yaşamına katılımlarının erkeklere göre düşük olduğu ve özellikle kız çocuklarının okullaşmasında yaşanan sıkıntılar düşünüldüğünde, maalesef eşitlikçi toplum fikrinin ülkemizde tam anlamıyla yerleşemediğini görüyoruz.

Ahmet Cevdet Paşa'nın en büyük arzularından biri de dilde sadeleşmenin sağlanmasıydı. Böylece halkın daha kolay anlayabileceği bir lisan medeniyetin gelişmesine olanak sağlayacaktı. Halk kendisinin anladığı dilden konuşan ilim ve fikir adamlarını benimseyecek, yabancı eserlerin çevirilerini de okuyabilecekti. Paşa'nın bu düşünceleri eğitimin yaygınlaştırılması ve dolayısıyla eğitimde fırsat ve imkân eşitliği fikrinin o yıllarda düşünüldüğünü akla getirmektedir. Onun bu isteklerini yerine getirecek olan kurum ise Encümen-i Daniş'tir. Bu kurum Türkçenin gelişmesine hizmet edecek, çeviri eserlerin halk arasında yaygınlaşmasını sağlayacaktı. Darülfunun için kitaplar hazırlama da kurumun görevleri arasındaydı. Encümen bu amaçlar doğrultusunda bir lügat hazırlamak istemiş de, kısa süren ömrü nedeniyle bu mümkün olamamıştır.¹⁰⁸ Encümen hakkında bir kaynağımız¹⁰⁹ ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu kaynakta özellikle dikkatimizi çeken Encümen'in harici üyeleri arasında tarihçi Hammer ve Türk dili alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Redhouse gibi isimlerin olmasıdır. Ayrıca Encümen'e Amerika Birleşik Devletleri'nden bir üniversite rektörü üye olmak istemiş ve üyeliğe kabulü için 1860 yılında Hariciye Nezareti'ne bir irade yazılmıştır. Bununla birlikte Encümen'in Boston ve Harvard Üniversiteleri'ne bir takım kitaplar gönderdiği bilinmektedir. Bu bilgiler şunu göstermektedir ki Encümen-i Daniş içinde bulunduğu çağın önde gelen bilim kuruluşlarından biri olmaya adaydır. Ancak çeşitli sebepler neticesinde 1862 yılında kapanmıştır. Ülkemizde Encümen-i Daniş benzeri bir kurum ise şu an için bulunmamaktadır. Ancak görevleri itibarıyla düşünüldüğünde Talim Terbiye Kurulu, Türk Dil Kurumu ve Türkiye

¹⁰⁶ Güven 2001, s.62 – 65.

¹⁰⁷ Güven 2010, s.142.

¹⁰⁸ Kayaoğlu 1998'den akt. Koç 2011, s.68 – 69.

¹⁰⁹ Bilim 2002, s.339, 340.

Bilimler Akademisi gibi kurumların Encümen-i Daniş'e benzer görevler ifa ettiklerini söyleyebiliriz.

Tanzimat dönemi Osmanlı tarihi açısından özel bir öneme sahiptir. Zira Osmanlının kendisini batıdan üstün görme anlayışı bu dönemde sona ermiştir. Batıdan geri kalındığı fikri 17. ve 18. yüzyıllara kadar dayandırılabilirse de, bu daha çok ordunun zayıflaması nedenine bağlanmıştır. Tanzimat ise bu durumun ilim ve teknik alanında da geçerli olduğunu göstermiştir. Bizim için burada Ahmet Cevdet Paşa'nın duruşu önemlidir. O, ne bütünüyle batıcı değerlere sarılarak onları bir kurtuluş yolu olarak görmüştür ne de katı bir gelenekselci tavır içinde olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, Türk-İslâm kültürü ile Batı dünyası arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır.¹¹⁰ Farklı kültürel temellere vurgu yaparak Osmanlının tamamen batılılaşmasının imkânsız olduğunu belirtmiş ve körü körüne bir batı taklitçiliğine karşı çıkmıştır. Batının yalnız ilim ve tekniğinin alınmasını savunarak, özellikle hukuki metinlerin direkt olarak batıdan alınmasının yanlışlığını ortaya koymuştur.¹¹¹

Etrafıca düşündüğümüzde ülkemizin hala böyle bir ikilem içinde olduğu net bir biçimde görülebilir. Tanzimat ile ortaya çıkan bu batıcı-gelenekselci çatışması halen bir uzlaşma durumuna varmış değildir. Batılı devletlerin ilmini almak yerine sadece tekniklerini taklide çalışmak; kendimize özgü siyasi, ekonomik, bilimsel ve toplumsal mekanizmalar üretmek yerine hazır reçetelere başvurma kolaycılığı günümüzde de devam etmektedir. Öte yandan geleneksel değerlere yabancılaşmayı ve onları inkâr etmeyi *modernleşme* olarak adlandıran önemli bir kesim de varlığını sürdürmektedir. Bize göre eğitim alanında da yaşanan bu çatışma durumu, eğitim sistemimizi bugün içinden çıkılması zor bir karmaşaya sürüklemiştir. Yüzyılların tecrübelerine dayalı köklerimizden kopmak ve batılı değerleri sanki kesin doğrularmış gibi kabullenmek ne kadar yanlış ise, geleneksel değerleri adeta putlaştırarak hiç değişmeyen kaideler gibi düşünmek de bir o kadar yanlıştır. Bu açıdan bakıldığında bizce doğru olan; eğitim sistemimizde günü kurtarmaya yönelik adımlar atmak yerine, tarihsel köklerimizden aldığımız mirası batının bilim ve teknikteki gücüyle harmanlayarak ulusal sentezimizi yaratmak olmalıdır. Bu sentez ise ancak köklü reformlarla gerçekleştirilebilir.

Gerçekte Ahmet Cevdet Paşa'nın da dediği gibi “her şeyde bir teceddüd (yenilik) bulunmaktadır” ve her çağın ihtiyaçları dikkate alınarak geliştirilecek ilim, medeniyet, gelenek ve devlet anlayışları ilerlemeye olanak sağlayacaktır.¹¹²

---

¹¹⁰ Chambers 2013, s.225.

¹¹¹ Sözen 1998, s.218 – 224.

¹¹² Anay 1997, s.71.

KAYNAKLAR

- Açık, K. 2002 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arapça öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akyüz, Y. 2006 "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmüallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, s.17-58.
- Akyüz, Y. 2008 *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000 - M.S. 2008* (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Altınova, A. 2010 *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Anay, H. 1997 "Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı", *Ahmet Cevdet Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.), s.67-77, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arslan, F. 2009 "Encümen-i Daniş ve Osmanlı Aydınlanması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), s.422-441.
- Baltacı, C. 1976 *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Berkes, N. 2012 *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (18. Baskı), İstanbul: YKY Yayınları.
- Bilim, C. Y. 2002 *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Binbaşıoğlu, C. 2005 *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Büyükdinc, N. F. 2007 *Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münâzara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Âdâb-ı Sedâd adlı eseri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Chambers, R. L. 2013 "Bir Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Âlimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi", *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, M. Gündüz (Haz.), s.187-227, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Cihan, A. 2007 *Osmanlı'da eğitim*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Çadırcı, M. 1997 "Cevdet Paşa'nın Medreselerle İlgili Görüşleri", *Ahmet Cevdet Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.), s.79-84, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demez, N. 2007 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri: Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Erdem, E. 2009 *Cevdet Paşa'ya Göre Avrupa Tarihi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Gümüşsoy, E. A. 2006 *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gündüz, M. 2010 *Osmanlı Mirası, Cumhuriyet'in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Gündüz, M. 2012 *Eğitimci Yönüyle Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güven, İ. 2001 "Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları) *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34(1-2), s.61–70.
- Güven, İ. 2010 *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Naturel Yayınları.
- İhsanoğlu, E. 1992 "Tanzimat öncesi ve Tanzimat dönemi Osmanlı bilim ve eğitim anlayışı" *150. yılında Tanzimat* H. D. Yıldız (Ed.), s.335–395, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (Ed.) 1999 *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. (Cilt 1). İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları.
- İlikli, Y. 2010 *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Öğretmen Yetiştirme Sorunu (Darülmüallimin ve Darülmüallimatlardan Öğretmen Okullarına)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Karabacak, E. 2012 "Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitapları üzerine" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), s.613–620.
- Karaçavuş, A. 2006 *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, U. 2012 "Dârülmüallimîn ile ilgili bir nizamname layihası ve Dârülmüallimîn'e giriş sürecinde bir imtihan" *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, s.35–54.
- Kaya, Y. K. 2009 *İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika-Eğitim-Kalkınma*. (5. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Kına, M. 2006 *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi Ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Koç, E. 2011 "Felsefe, Kültür, Dil–Sözlük: Türkiye'de Felsefe Dilinin Şekillenmesinde Terminoloji Çalışmaları ve Sözlük/Felsefe Sözlüğü Hazırlama Girişimleri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, s.55–81.
- Koç, R. 2006 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretimindeki Gelişmeler ve Aşamalar*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme

- Koçer, H. A. 1991 *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. 1991 *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kodaman, B. ve Saydam, A. 1992 "Tanzimat devri eğitim sistemi" *150. yılında Tanzimat* H. D. Yıldız (Ed.), s.475-496, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köken, N. 2002 Osmanlılarda Tanzimat dönemi tarihçilik ve tarih eğitimi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 65-77.
- Lewis, B. 2011 *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (5. Baskı), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Meriç, Ü. 1975 *Cevdet Paşa'nın Cemiyet Ve Devlet Görüşü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Neumann, C. K. 2000 *Araç Tarih, Amaç Tanzimat; Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı* (M. Arun, çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nurdoğan, A. M. 2005 *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özcan, A. 1992 "Tanzimat döneminde öğretmen yetiştirme meselesi" *150. yılında Tanzimat* H. D. Yıldız (Ed.), s.441-474, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. 2006 "Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), s.219-232.
- Polat, N. H. (2003). "Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa" *TÜBAR*, XIII, s.447-454.
- Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, K. 1998 *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Şahin, S. 2004 *Ahmet Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet anlayışı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Taşer, S. 2010 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yazıcı, H. 2006 *Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Okullarının Kuruluşu ve İşleyişi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Yılmaz, D. 2004 *Osmanlı'nın Son Yüzyılı - Cumhuriyet'e Giden Yol*. (2. Baskı). Konya: Çizgi Yayınevi.

Erdem Oklay

